

v jehož rámci měl respektovat zavedenou praxi, podle níž se o politických záležitostech rozhodovalo hlasováním v politbyru a v ústředním výboru. Shromáždil však ve svých rukou tolik osobní politické moci, že mohl manipulovat politikou režimu. V důsledku toho přehlušovalo jeho skutečné postavení formální podřízenost vyšším stranickým orgánům, které měly rozhodovat. Dokud postupovaly obě složky ve vzájemném souladu, nebyl s tím žádný vážný problém, ale když začal Stalin ovlivňovat politický postup způsobem, jaký řada jeho kolegů neočekávala a jež nemohla schválit, muselo nutně dojít k nevyhnutnému konfliktu mezi formálním uspořádáním a skutečným stavem věcí.

V předvečer

Pětiletý plán nepočítal s tím, že během pěti let dojde ke všeobecné kolektivizaci. Stanovený cíl byl – z dobrých důvodů! – mnohem omezenější. Lidé, kteří připravovali zemědělskou část plánu, si byli nepochybně dobře vědomi toho, že překotná totální kolektivizace nemůže být uskutečněna, aniž dojde k uplatňování donucovacích opatření vůči většině středních rolníků. Pro to neexistovaly žádné stranické směrnice. Lenin už v roce 1919 varoval, že každý, kdo si vezme do hlavy, že se vypořádá se středními rolníky pomocí donucování, nakonec „zkazí celou věc“. A ještě dříve řekl, že tak obrovská proměna života lidu, jakou představuje společné obdělávání velkých hospodářství, bude muset být uskutečňována postupně a opatrně. S ohledem na lpění rolníků na samostatných hospodářstvích Lenin dále uvedl, že by bylo „šílenstvím“, kdyby si někdo chtěl představovat, že společné obdělávání může být „nadekretováno a vnuceno shora“ nebo zavedeno „jedním rázem“.¹⁷

Plán ve své optimální podobě, která byla schválena v dubnu roku 1929, počítal s tím, že kolchozy a sovchozy budou v závěrečném roce pětiletky, to znamená roku 1932, produkovat 15,5 procenta hrubého ročního výnosu obilí. Taková částečná kolektivizace by znamenala nemalý úspěch, nevrátila by však Rusku postavení významného vývozce obilí, které zaujímalo v roce 1914, a tudíž by sovětské vládě nezaručila prostředky nutné na financování nákladného dovozu strojů a technických zařízení, jež vyžadovalo uskutečnění neustále stupňovaných cílů industrializace. Proto nemohla taková kolektivizace Stalina uspokojit. Stát musel ze své strany neodkladně převzít bezvýhradné řízení zemědělství, což mělo umožnit urychlené praktické uskutečnění průmyslové revoluce.

V tom tkvělo – na základě výše uvedených tvrzení – jádro Stalinovy argumentace. Přesto však mohlo leccos proběhnout v umírněnější podobě. Stalin

mohl uskutečnit kolektivizaci v určitém rámci a bez překročení jistých mezí. Mohl mít na paměti Leninova varování, pokud šlo o tuto záležitost rozhodujícího významu, o nichž určitě věděl. Nechoval-li se tak, můžeme rozhodně vyloučit, že ho k tomu vedla hloupost nebo obyčejná paličatost, a jeho přístup si můžeme vysvětlit na základě jeho osobních pohnutek.

V prosinci roku 1929, to znamená v době, kdy nabývala konečné podoby rozhodnutí o všeobecné kolektivizaci, se Stalin dožil padesátky. To mu poskytlo příležitost k veřejnému propagování vítězství v boji o nástupnictví v čele strany. Stalinovo okolí využilo vhodného precedentu, jímž byly oslavy Leninových padesátin na stranickém shromáždění v roce 1920, a zorganizovalo oficiální oslavu jeho životního jubilea 21. prosince v podobě velké veřejné události. Ta zastínila skromnou oslavu, která byla kdysi proti jeho vůli vnucena Leninovi. Stalin byl chválen v tisku jako Leninův nejnadanější žák a oprávněný nástupce. Událost se změnila v jeho symbolickou korunovaci na nového vůdce strany.

Zatímco Lenin dával najevo nesouhlas s takovým postupem, Stalin jej naopak schvaloval. Reagoval krátkým veřejným děkovným poselstvím, v němž připsal lichotivá blahopřání ke svým narozeninám k dobru „velké straně pracující třídy, která mne zrodila a vychovala podle svého obrazu a ke své podobě“. V závěru poselství Stalin napsal: „Nemusíte pochybovat, soudruzi, že jsem připraven i v budoucnu věnovat všechny své síly, všechny své schopnosti a – bude-li třeba – kapku po kapce i všechnu svou krev věci dělnické třídy, proletářské revoluce a světového komunismu.“¹⁸

Dikce Stalinovy zmínky o komunistické straně jakožto jeho matce je až nápadně zarážející. Neprojevuje se v ní pouze vědomí čerstvě nabytého primátu v sovětském režimu, ale podvědomý pocit, že zaujímá Leninovo jedinečné místo milovaného vůdce rodné matky-strany. A obraz mučedníka, který prolévá kapku po kapce krev za věc strany, prozradil, co se odehrává v nitru toho muže, který sám sebe dramatizoval – v nitru plném fantastických představ, v nichž Stalin hrál hrdinskou roli. Hrdinský scénář, podle něhož mohl konečně začít jednat, byl vysněnou představou, podle níž se měl Stalin zapsat do historie jako další Lenin, poněvadž uskutečnil jakousi říjnovou revoluci při budování socialismu, a sám přitom vystupoval jako osamělý vůdce, který koncipoval a navzdory opozici na nejvyšších stranických místech prosadil plán, jako to často dělával Lenin, a později se mu za jeho skvělé výsledky dostalo oprávněné chvály. A říjnem při procesu výstavby socialismu měla být právě hromadná kolektivizace.

Že Stalin koncipoval plán kolektivizace právě v takové podobě, vyplývá z toho, že zrovna tehdy jej stranický časopis *Kommunističeskaja revoljucija* nazval „venkovským říjnem“.¹⁹ A že se v tom kritickém okamžiku sám pova-

žoval za *voždě*, který hraje Leninovu roli, vyplývá z článku, který byl určitě napsán přibližně v té době, třebaže byl otištěn až o něco později. Poněvadž byl otištěn jako úvodník ve stranickém časopise věnovaném organizačním záležitostem, nesl speciální pečeť schválení sekretariátem generálního tajemníka. Článek se stavěl proti (nikomu blíže nepřipisovanému) názoru, že by strana mohla být v poleninském období „orchestrem bez dirigenta“, a tvrdil, že Leninův odkaz bolševismu tkví v roli nejvyššího vůdce strany ochotných následovníků. Sám Lenin při jedné příležitosti řekl, že vůle desetitísíců a statisíců může být vyjádřena v jednom člověku, a vždy skutečně vedl hnutí tím, že přicházel s novou rozumnou politikou a organizoval její uskutečňování. A Stalin byl – jak se ukázalo – prvním mezi sobě rovnými při udržování této tradice.²⁰

Nový Lenin tedy přišel s novou verzí kolektivizace zemědělství.

Kolektivizace shora

Stalin vyvolal kolektivizaci v radikální podobě tím, že tajně nařídil, aby místní úřady podnikly kroky, jež měly nejpozději do podzimu roku 1929 vyvolat falešné zdání, že se ruský venkov octl v křečích spontánní revoluční změny. Když uměle vyvolal tuto situaci, poukázal na ni v článku „O velkém zvratu“, v němž podpořil svou veřejnou definici revolučních okolností na venkově, a plnou rychlostí se pustil do uskutečňování své politiky.

Přibližně jeden milion rolnických hospodářství, která byla do 1. června 1929 sdružena do 57 000 kolchozů, reprezentovalo pouhá tři až čtyři procenta venkovského obyvatelstva země. „Všeobecná“ kolektivizace, což v sovětském žargonu znamenalo proměnu veškeré půdy v celé vesnici nebo v celém okrese ve společně obdělávané hospodářství, začala být uskutečňována v létě téhož roku v některých vybraných obilnářských oblastech. Od června do září roku 1929 vstoupilo do družstev asi 911 000 hospodářství, čímž se počet združstevněných rolnických rodin téměř zdvojnásobil, a v posledním čtvrtletí roku bylo kolektivizováno přibližně 2 400 000 dalších hospodářství, čímž překročil počet rolníků, kteří vstoupili do kolchozů, pětadvacet milionů – tedy asi dvacet procent všech rolníků.²¹ S podobným tempem kolektivizace plán ani zdaleka nepočítal.

Velký skok kolektivizace po 1. červenci byl výsledkem zvýšeného tlaku shora, který vyvolal zintenzivnění administrativních opatření, která přijímali místní představitelé. To, že v období od září do října roku 1929 četné oblastní stranické výbory vytvořily speciální kolektivizační komise,²² je jen jednou ze známek toho, jaké instrukce tehdy přicházely do venkovských ob-

lastí ze Stalinova sekretariátu ústředního výboru. Místní představitelé, kteří byli štváni pobídkami shora, se navzájem předháněli v prosazování kolektivizace. Co sovětští historikové později nazvali „nezdravými tendencemi“ a „hrubými přehmaty“, byly ve skutečnosti nevyhnutelné a široce rozšířené důsledky těchto pobídek.

Tak se například při vyšetřování v čoperském okrese v dolním Povolží, které prováděl na začátku listopadu roku 1929 zástupce Všesvazového kolchozního centra z Moskvy Baranov, ukázalo, že rolníci byli zastrašováni hrozbami, že budou zbaveni své půdy, a že rolnické rodiny byly zapisovány do kolchozů bez svého vědomí.²³ Baranov ve své zprávě napsal:

Místní orgány uplatňují zastrašovací a teroristické metody. Veškeré organizování probíhalo pod heslem: „Kdo dokáže víc?“ Na mnoha místech si směrnice místních orgánů zjednodušili do hesla: „Kdo nevstoupí do kolchozu, je nepřítel sovětského režimu.“ Nebyla podniknuta masová práce v širším měřítku. V jednom případě byl kolchoz založen na základě rozhodnutí vesnického shromáždění a ti, kdo do něho nechtěli vstoupit, byli požádáni, aby předložili zvláštní prohlášení týkající se důvodů, proč zaujímají takový postoj. Vyskytly se případy, kdy byly slibovány traktory a půjčky: „Dostanete všechno – stačí jen vstoupit do kolchozu.“ Všechny tyto faktory se zatím podílejí na šedesáti a ve chvíli, kdy píší tyto řádky, možná sedmdesáti procentech kolektivizace. Nezkoumali jsme kvalitativní stránku kolchozů. Mezi kvantitativním růstem a kvalitativní organizací velkých hospodářství tudíž existuje vskutku velká propast. Nebudou-li ihned podniknuty kroky vedoucí k upevnění těchto kolektivů, může dojít ke kompromitaci celé věci. Společná hospodářství se začnou rozpadat. Je nutno vzít v úvahu, že v oblasti dochází ke skutečně rozsáhlému výprodeji živého inventáře. To všechno nás přivádí do nesmírně obtížné situace.²⁴

Současně s takovým administrativním tlakem, který byl vyvíjen hlavně na střední rolníky ve vesnicích nebo okresech, v nichž docházelo ke kolektivizaci, se při značně urychleném tempu kolektivizačního úsilí v létě a na podzim roku 1929 uplatňovala poměrně rozšířená represivní metoda, známá jako „rozkulačování“, což znamenalo naprosté vyvlastnění majetku a ve většině případů rovněž deportaci kulackých rodin. K podobným případům docházelo už předtím. Například v roce 1928 byl v jedné ukrajinské vesnici založen „výbor chudých“, který se skládal z členů osmnácti nejchudších

místních rodin. Jejich osud později vylíčil bývalý obyvatel obce poté, co emigroval. Výbor se pokaždé sešel na vesnickém sovětu, vybral si oběť, provedl ozbrojený přepad a obral kulackou rodinu o všechno včetně rezervního oblečení. Takovými metodami bylo vyvlastněno jedenadvacet kulackých rodin, jejich členové byli posláni do vyhnanství na Sibiř a do Kazachstánu a byla založena komuna, jejíž základem se stala dvě bývalá kulacká hospodářství.²⁵

Ve druhé polovině roku 1929 byl proces rozkulačování urychlen a probíhal zároveň s kolektivizační kampaní. Úřady nejdříve prudce zvýšily už i tak velmi těžké zdanění kulaků, jejichž „odpor“ – často to v praxi znamenalo pouhé vznesení námitek – pak měl za následek úplné vyvlastnění. Podle sovětských pramenů bylo do konce roku 1929 jen na samé Ukrajině vyvlastněno 33 000 kulackých rodin.²⁶ Z výnosu, který vydal ústřední výbor 18. července 1929 a který určitě vyšel ze Stalinova sekretariátu, poněvadž se v té době nekonalo žádné plenární zasedání, můžeme vyvodit, že tyto i další „rozkulačené“ rodiny postihlo kromě vyvlastnění ještě vyhnanství. Tento výnos totiž schvaloval postup spočívající v zákazu vstupu kulaků do kolchozů a řada místních stranických organizací pak přijala podobné rozhodnutí.²⁷

Stalinovy kroky směřující k urychlení kolektivizace vyvrcholily výnosem, který vydal 29. července 1929 sekretariát ústředního výboru a který nesl název „O stranické organizační práci při nové kampani za zajištění dodávek obilí“. Šlo o směrnici určenou stranickým organizacím v celé zemi, kterou se měly řídit v období zajišťování dodávek obilí v letech 1929–30, a zároveň o dokument historického významu, protože se jím nařizovala – jak to nazval jeden sovětský historik – „rozhodující změna postupu při zajišťování dodávek obilí“.²⁸ Výnos obsahoval systematický výčet mimořádných metod, které začaly být uplatňovány v zimě a na jaře roku 1928 a které reagovaly na „obilnou stávkou“ rolníků, to znamená přidělování povinných dodávek okresům a vesnicím. Změna spočívala v tom, že se tento přístup stal *běžným prostředkem*. Nová linie se odrážela v oficiálních výnosech, které vydala 28. června 1929 vláda Ruské federace a 3. července téhož roku vláda Ukrajinské sovětské republiky. Co bylo do té doby uplatňováno jako mimořádné opatření mající čelit krizové situaci – povinné dávky obilí předepsané vesnicím a jednotlivým hospodářstvím a kromě toho fixní závazky zámožnějším vrstvám rolnictva, pokud šlo o dodávky obilovin – se na jejich základě stalo zákonem.²⁹

Ačkoli to nikdy nebylo výslovně řečeno, znamenalo to konec NEPu. Podstatou nové ekonomické politiky v zemědělství bylo, že po zaplacení pevně stanovené zemědělské daně, která se zpočátku vybírala v naturáliích a od let 1924–25 v penězích, si mohl rolník ponechat zbytek pro svou potřebu a pro-

dat jakékoli množství přebytků vládním nebo družstevním výkupním organizacím či soukromým obchodníkům za cenu, kterou byl s to získat. Nyní se však sovětský režim vracel k v podstatě rekvizičnímu systému dodávek obilí, který byl porovnatelný se stavem panujícím za dnů občanské války, a k tomu bylo nutno připočítat ještě praktické vyvlastňování majetku rolníků, kteří byli označeni za kulaky. Uvedené vládní výnosy vlastně omezily volný prodej obilí prostřednictvím postupů, jež vyžadovaly, aby byla dávána přednost prodeji obilí určeného na plnění povinných dávek státu, které oficiálně určovala vesnická shromáždění. Můžeme ovšem ihned dodat, že ta jednala v souladu s pokyny, které přicházely místním kádrům stranickými cestami z vyšších – oblastních a nakonec ústředních – úředních míst.

Tím se pak hromadná kolektivizace stala nevyhnutelnou. Jak to formuluje Moškov: „Náplň a povaha těchto změn byly takové, že *po nich nutně musel následovat začátek rozsáhlých sociálních přeměn na venkově*, poněvadž jinak by, jak ukázaly zkušenosti z dob občanské války, dodávky obilí státu na základě plánu a za ceny nevýhodné pro rolníky nevyhnutelně vedly ke snížení produkce obilnin až na konzumní minimum.“³⁰ Jinak řečeno – nový systém zajišťování dodávek obilí připravil rolníky o to, co jim přinesl NEP, totiž o skutečnou materiální pobídku, aby pěstovali a prodávali na trhu obilné přebytky. Z toho pak vyplynulo, že Stalinovo rozhodnutí změnit povinné dodávky obilí za nízké ceny v určitý systém bylo samo o sobě rozhodnutím, které nutně vedlo ke všeobecné kolektivizaci.

Listopadové plénum

Leninovo politické vedení se vyznačovalo prudkými periodickými zvraty, které nastaly pokaždé, kdy se revoluční vůdce domníval, že je vyžaduje situace. Stalin, který se sám považoval za nového Lenina, měl pravděpodobně za to, že když dal v polovině roku 1929 podnět k prudkému zvratu vedoucímu k hromadné kolektivizaci, pouze převzal představu svého učitele. Byl v tom však velký rozdíl. Zatímco Lenin by zřejmě vyhlásil tak ostrý odklon od předcházejícího kurzu otevřeně a dokázal by jeho nutnost logickou argumentací na širším stranickém fóru, Stalin obvykle jednal ve vší tichosti v zákulisí a přitom se snažil, aby to vypadalo, že změna přichází spontánně zdola.

Tak tomu bylo i v tomto případě. Stalin podnikl zákulisní kroky, jejichž cílem bylo obrátit kurz strany směrem k hromadné kolektivizaci, která měla být provedena v bezprostřední budoucnosti. Pak 7. listopadu 1929 uveřejnil v *Pravdě* článek, ve kterém prohlásil rok 1929 za významný historický zvrat, a sice na základě toho, co spontánně probíhalo v celé zemi – rolníci

nevstupovali do kolchozů v jednotlivých skupinách jako předtím, ale po celých vesnicích a okresech. Stalin se nezmínil o administrativních formách nátlaku, jimiž bylo dosaženo úžasně rychlé kolektivizace, o níž referoval. A když se značným důrazem dodal, že „*střední rolníci vstoupili do kolchozů*“, bylo to mnohem spíše proroctvím než konstatováním faktu.

Ve skutečnosti byli rolníci hluboce zneklidněni událostmi, které vyvolávaly oběžníky přicházející ze Stalinova sekretariátu ústředního výboru. Maurice Hindus se zúčastnil schůze věnované kolektivizaci, která se konala v létě roku 1928 v moskevském Rolnickém domě, a později o tom napsal: „Všichni spisovatelé, s nimiž jsem o té záležitosti mluvil, byli naladěni skepticky. Rolníci, kteří pobývali v moskevském Rolnickém domě a zašli na schůzi, se tomu smáli jako nějakému ztřeštěnému kousku hloupého dítěte.“ Rolník, vysvětloval Hindus, je v jádru individualista, který je „zvyklý na vlastní půdu, vlastního koně, vlastní krávu, vlastní jednání... Znovu a znovu jsem se setkával s rolníky žijícími v sousedství úspěšného kolchozu, kteří by se, kdyby to záviselo na nich samých, ochotně nerozloučili se samostatným hospodářstvím. Při svém putování po ruských vesnicích jsem nikdy neslyšel tolik pochyb, znepokojení, zklamání a předpovědí zkázy, jako v létě roku 1929, kdy nové hnutí dosáhlo drtivého rozsahu.“³¹

Střední rolníci nevstupovali do společných hospodářství hromadně, ale spíše se ze všech sil drželi stranou. Jak zaznamenali pozdější historikové, v „roce velkého zlomu ještě nedošlo k hlubokému a všeobecnému obratu v postoji středních rolníků vůči kolektivizaci“.³² Tento závěr potvrzují rovněž slova očitých svědků. Koncem července roku 1929 hlásil zmocněnec ústředního výboru E. I. Veger, který znal situaci v severním Rusku, politbyru, že předvojem kolektivizace je vesnická chudina, kdežto střední rolníci dávají najevo patrnou nechuť ke vstupu do kolchozů. Veger připisoval rolníkům například následující výroky: „Střední rolník – ten může existovat samostatně, ale nás (chudé rolníky) žene do družstev nutnost.“ „Střední rolníci – ti můžou s kolektivizací počkat, ale my ne.“ „Jen chudý rolník si skutečně přeje kolektivizaci, střední rolník – ten si ještě myslí, že se dokáže o sebe postarat sám.“³³

Když Lenin v roce 1917 napsal, že „skutečná revoluce nemůže nastat“ bez prudkého zvratu v životě velkých mas, měl na mysli spontánní změnu postoje, jíž tyto masy reagují na události ve společnosti. V tomto smyslu byl velký zvrat, který Stalin proklamoval ve svém článku otištěném 7. listopadu 1929, falešný nebo fingovaný. Podnět ke změnám na venkově přišel shora a k jejich prosazování bylo užíváno administrativních opatření a zastrašování. Pro vysvětlení Stalinových pohnutek nemusíme chodit daleko. Prostě chtěl nahradit poměrně skromné kolektivizační cíle pětiletky druhou revo-

lucí na venkově, ale pro tak dalekosáhlou změnu politiky potřeboval schválení ústředním výborem. Poněvadž článek „Rok velkého zlomu“ vyšel v předvečer plenárního zasedání ústředního výboru (začátek byl stanoven na 10. listopad roku 1929), prvořadým cílem článku očividně byla snaha o ovlivnění nastávajícího jednání tím, že v něm byly zdůrazňovány pozoruhodné úspěchy nadcházejícího nástupu hromadné kolektivizace.³⁴

Ačkoli záznamy týdenního listopadového zasedání nebyly dosud zveřejněny, jsme o něm dostatečně informováni z jiných zdrojů – z publikovaných rezolucí, z prací sovětských historiků napsaných po Stalinově smrti a ze zásadního projevu, který byl už tehdy otištěn a který pronesl Molotov. Sám Stalin údajně rovněž promluvil (i když jeho hlavním „projevem“ na plénu byl jeho článek otištěný 7. listopadu) a čas od času zasahoval do jednání stručnými připomínkami, například následující: „Teď už i slepý vidí, že kolchozy a sovchozy vznikají urychleným tempem.“³⁵ Hlavním mluvčím jeho názorů však byl Molotov, který tehdy zastával funkci tajemníka ústředního výboru pro zemědělské záležitosti. Molotov pronesl celkem tři projevy, z nichž jeden byl věnován kolektivizačnímu hnutí. Z toho, že byl plán otištěn na předním místě a v exkluzivní podobě v čísle časopisu ústředního výboru *Bolševik*, které vyšlo po skončení pléna, vyplývá mimo jakoukoli pochybnost, že Molotov hlásal Stalinovy názory.

Tento projev stojí za mimořádnou pozornost díky dvojí argumentaci, kterou obsahuje. Molotov tvrdil, že sama myšlenka pětiletého plánu kolektivizace byla omylem a že je třeba se s ní rozloučit. Prohlásil, že provádění kolektivizace po dobu pěti let by znamenalo „plýtvání časem. Pokud jde o hlavní zemědělské oblasti a kraje, ať v nich probíhá kolektivizace sebeodlišnějším tempem, nesmíme už dnes počítat s pětiletým obdobím, ale pouze s příštím rokem.“ Aby dokázal, že je nutno opustit už přijatý pětiletý program částečné kolektivizace a nahradit jej soustředěným nápoem na zkolektivizování „hlavní části“ během nadcházejících měsíců, Molotov řekl, že zajišťování dodávek obilí v roce 1929 zatím probíhalo natolik úspěšně, že na Ukrajině a v některých dalších oblastech jsou už kompletní. V důsledku toho se vládě podařilo vytvořit „nedotknutelný“ rezervní fond přesahující jeden a půl milionu tun obilí. To z organizačního hlediska znamenalo, že období nadcházejícího jarního setí mělo být neporovnatelně příznivé pro zemědělství, a obzvláště pro kolektivizaci. Kritickým obdobím pro vytvoření této příležitosti bylo následujících pět měsíců – listopad, prosinec, leden, únor a březen: „Protože imperialisté, soudruzi, prozatím nepomýšlejí na to, aby nás bezprostředně napadli, musíme využít daného okamžiku k uskutečnění rozhodující změny v hospodářském rozvoji a v kolektivizaci milionu rolnických hospodářství.“³⁶

Molotov dále tvrdil, že „mobilizace rolnických prostředků“ neznamena, jak se někteří mylně domnívají, mobilizaci rolnických úspor prostřednictvím zemědělského úvěrového systému. Chudí a střední rolníci přece ani nemají mnoho peněz. Znamená to tedy spíše mobilizaci rolnických „kopějek“ ve formě jejich vlastnictví (*dobro*). „Jde především o mobilizaci výrobních prostředků, i když jsou ve většině případů zoufale nepatrné a někdy přímo nicotné, ale po sdružení dosáhnou obrovské částky.“ Tak sama „duše“ kolchozního hnutí tkvěla v „zespolečenštěných fondech“ (to znamená v kolektivizovaném rolnickém majetku), bez nichž nemohla společná hospodářství existovat a jež se stala jejich „nedělitelnými fondy“. Na tomto místě podpořil Molotov své argumenty tvrzením, že sovětský stát, který je chudý a musí investovat své rozhodující prostředky do industrializace, není s to poskytnout kolektivizaci příliš velkou hmotnou pomoc. Ačkoli poskytne, co bude moci, jeho příspěvek bude obnášet pouze nepatrnou částku (*groši*): „Proto se kolchozní hnutí bude moci rozvíjet v masové podobě jen pod tou podmínkou, že s pomocí proletářského státu zařadí do svých zespolečenštěných fondů stamiliony a miliardy rolnických prostředků (hmotných statků). Podstata kolektivizace venkova tkví právě v růstu těchto zespolečenštěných fondů.“³⁷

Smysl této argumentace byl zcela jasný – režim usilující o industrializaci a příliš chudý, aby mohl rolnictvu nabídnout závažné materiální pobídky ke kolektivizování, byl odhodlán přesto ihned prosazovat kolektivizaci tím, že bude nutit rolníky, aby sami spojili své vlastnictví a své výrobní prostředky. Abychom se vyjádřili otevřeně, a ne Molotovovým eufemistickým výrazem „mobilizace rolnických prostředků“, rolnictvo mělo být vyvlastněno. „Materiální statky“ vlastněné početnými chudými a středními rolníky, nemluvě o kulacích – jejich tažná zvířata, živý inventář, pluhy a další rolnické nářadí – se měly stát majetkem „nedělitelných fondů“ společných hospodářství, které pak měly spolehlivě a za nominální ceny zásobovat stát, aby tím mohl financovat plánovaný „hospodářský rozvoj“ – industrializaci.

Listopadové plénum bylo stalinistické tím, že opoziční hlasy už byly umlčeny, Stalinovi stoupenci plně ovládali jednání a Stalinova linie, kterou předložil Molotov, dosáhla potřebného schválení. Diskuse se rovněž zúčastnili Bucharin, Rykov a Tomskij, ale ne v roli protistalinské skupiny prosazující vlastní politickou linii, nýbrž jako poražení bývalí opozičníci. Značný počet účastníků pochopil, kam Stalin mířil ve svém článku, který otiskla 7. listopadu *Pravda*. A především rezoluce, kterou plénum přijalo, sledovala Stalinovu novou linii. Jeden z účastníků jednání dokonce prohlásil, že „ve stopách chudých rolníků vstoupili střední rolníci hromadně do kolchozů.“ Jiný přijal na základě údajů orgánů hospodářského řízení za období 1929–30

Stalinův návrh, obsažený v článku „O velkém zvratu“, aby byl v roce 1930 zvýšen rozsah osetých ploch kolchozů na patnáct milionů hektarů.³⁸

Přesto však nebyli lidé, kteří podporovali Stalina, nebo alespoň řada z nich, stalinisty v tom smyslu, že by na všechno automaticky kývli. Někteří účastníci jednání listopadového pléna jako správní dědici vnitřní kultury bolševického hnutí, která vycházela ze střetávání argumentů, vyslovili, ovšem opatrně, určité otázky a obavy z budoucího vývoje. Učinili to na základě předpokladu, že jejich názory něco znamenají, že by mohli přispět k formulování politiky sovětského režimu a že jakožto příslušníci vládnoucí skupiny mají povinnost zabránit předvídatelným a potenciálně draze zaplaceným omylům.

Jeden historik konstatuje, že Molotovova výzva k okamžité hromadné kolektivizaci „znepokojila některé členy“ ústředního výboru a že „pak varovali před úspěchaností kolchozního hnutí, proti všeobecnému uplatňování totální kolektivizace“. Na plénu byl přečten dopis výše zmíněného Baranova, který se zabýval hrubým administrativním nátlakem, s jehož pomocí byla prováděna kolektivizace v čoperském okrese.³⁹ Největší obavy zřejmě pociťovali představitelé, kteří odpovídali za zemědělskou politiku, a straničtí tajemníci některých hlavních obilnářských oblastí, poněvadž tito lidé měli blízko k venkovu a věděli, co se tam děje. Byli si vědomi toho, že venkovské kádry, které poslouchaly příkazy přicházející shora a navzájem se předstihovaly v předvádění, čeho jsou s to dosáhnout, hlásí zakládání – jak to řekl jeden z účastníků rozpravy na plénu – „kolchozů na papíře“. Jednou z vysoce postavených osobností, která vyjádřila obavy do budoucna, byl ukrajinský první tajemník – Stanislav Kosior. „Provedli jsme úplnou kolektivizaci na území dvanácti vesnic,“ řekl, „a pak se ukázalo, že to všechno byl podvod a umělý výtvar a že se toho obyvatelé neúčastnili a vůbec o tom nevěděli.“⁴⁰ Stranický tajemník z dolního Povolží B. P. Šeboldajev přímo položil následující otázku: „Jsme připraveni na kolektivizační hnutí, které se teď rozvíjí na úrovni oblastí a zřejmě se v bezprostřední budoucnosti bude rozvíjet na celostátním základě?“ A sám si na ni vzápětí záporně odpověděl: „Domnívám se, že na toto hnutí dosud připraveni nejsme.“⁴¹

Stalin byl přítomen jednání pléna a všechny argumenty vyslechl, ale vůbec se ho to nedotklo. Ivnickij píše o něm, o Molotovovi a Kaganovičovi (který v té době zastával funkci tajemníka ústředního výboru pro organizační záležitosti): „Věděli, že už na podzim roku 1929 došlo na různých místech k vážným chybám (svévolně se urychlovalo tempo kolektivizace, při organizování kolektivů se nedodržovala zásada dobrovolnosti vstupu atd.). Nepodnikli však zásadní opatření, jež by zabránila krajnostem, ale svým postupem tyto chyby ještě prohloubili. Tak se například stalo..., že když G. N. Kamin-

skij a S. V. Kosior uváděli ve svých zprávách fakta o excesech, k nimž docházelo při zakládání kolchozů (v dolním a středním Povolží a na Ukrajině), Stalin jim vůbec nevěnoval pozornost. Nebral vážně ani dopis instruktora Všesvazového kolchozního centra Baranova, který vylíčil krajnosti, k nimž došlo v čoperském okrese.“ Stalin komentoval Baranovův dopis slovy: „Co jste čekal – že půjde všechno zorganizovat předem?“⁴²

Stalin nevěnoval zmíněným faktům pozornost proto, že jevy, které zneklidňovaly řadu jeho stranických kolegů, byly přímo a úmyslně vyvolány instrukcemi, jež zasílal jeho sekretariát stranickými cestami do míst na venkově, a nutil jimi orgány na příslušné úrovni, aby se dopouštěly „krajností“. V těchto směrnících se odrážela Stalinova strategie usilující o urychlenou hromadnou kolektivizaci, odrážel se v nich jeho postoj, který se lišil od postoje těch, kdo byli „zneklidnění“. Skutečná a základní otázka, která se skrývala za jejich nepokojem, však zněla: Bude skutečně možno vyvlastnit rolníky, obzvláště rozhodující kategorii středních rolníků, kteří jsou tak pevně srostlí se svými koňmi, pluhy, živým inventářem a s přidělenou výměrou půdy, přestože ta byla podle zákona i v zásadě znárodněna? Rozloučí se rolníci dobrovolně se svými „prostředky“? A když ne, co pak?

Stalin poskytl odpověď, ovšem neupřímnou, v projevu, který pronesl následujícího měsíce. Ve svém vystoupení na konferenci zemědělských marxistů se 27. prosince 1929 v jednom okamžiku vrátil ke starému Engelsovu článku o rolnické otázce – k článku, který rozebrala Krupskaja v úvaze „Iljič o výstavbě kolchozů“ a o kterém prohlásila, že hluboce ovlivnil Leninovo myšlení. Stalin z něho citoval Engelsova slova: „Jsme pevně na straně malorolníka, učiníme všechno možné, abychom mu umožnili žít snesitelněji a abychom mu usnadnili přechod do družstva v případě, že se pro něj rozhodne, a v případě, že se nedokáže rozhodnout, pokusíme se mu poskytnout *co možno nejvíce času na rozmyšlenou na jeho vlastním kousku půdy.*“ (Podtrženo Stalinem.) Jak si lze, ptal se Stalin, vysvětlit Engelsovu na první pohled přehnanou opatrnost, která se projevuje v této pasáži? Jeho odpověď zněla, že Engels vycházel z toho, že vlastnictví půdy je zavedená instituce a že rolníci se tudíž budou obtížně loučit se „svými kousky půdy“. Stalin dále vysvětloval, že takoví jsou zemědělci na Západě, v kapitalistických zemích, v nichž existuje soukromé vlastnictví půdy, a potom dodal: „Proto je tam pochopitelně třeba velké opatrnosti.“ V Rusku však je jiná situace – znárodnění půdy umožnilo přechod od samostatného rolníka ke kolektivizaci: „Je škoda, že se naši zemědělstí teoretikové nepokusili vysvětlit s náležitou jasností tento rozdíl mezi postavením rolníků u nás a na Západě.“⁴³

Přestože se usadil v Kremlu, Stalin jako syn ženy, která se narodila v nevolnické rodině, a jako člověk, který během své předrevoluční dráhy čas od

času žil při práci i ve vyhnanství mezi rolníky, znal až příliš dobře mentalitu ruského rolníka a nepřipustil, aby mohl být usvědčen vlastními argumenty. Z jeho kontrastního srovnání Ruska se Západem, provázeného tvrzením, že na Západě je při narušování vlastnictví půdy u rolníků třeba „velké opatrnosti“, vyplývalo, že v Rusku jí naopak třeba není. Stalin se už postaral, aby „zemědělstí marxisté“ v případě, že se nedovtípí, všechno pochopili, a v témže projevu přišel s heslem, které mu posloužilo jako stručná formulace jeho strategie a které znělo: „Likvidace kulaků jako třídy.“

Strategie teroru

Velká většina rolnických hospodářství, která byla kolektivizována do listopadu roku 1929, spadala do třicetiprocentní kategorie chudých rolníků a vesnických nádeníků. Střední rolníci, kteří tvořili celé dvě třetiny venkovského obyvatelstva, se ještě drželi co možná nejvíce stranou. Z toho vyplývalo, že jádrem problému, jak rychle uskutečnit hromadnou kolektivizaci, je nutnost dostat střední rolníky – a jejich „hmotné statky“, které po sdružení byly v porovnání s majetkem rolníků patřících do nejnižších kategorií obrovské – do kolchozů.

Stalinova strategie určená k dosažení tohoto cíle se pevně opírala o Leninovu tezi, podle níž je rolnictvo v podstatě „kolísavá třída“, oddaná samostatnému hospodaření – takže střední rolník je majitelem, ale zároveň potenciálním stoupencem venkovského socialismu, poněvadž dobývá svůj chléb v potu tváře, a je tudíž rovněž pracujícím. Lenin vyvodil z této teze závěr, že bude-li možno poučit střední rolníky o výhodách spolupráce, rozhodnou se pro formu hospodaření, která se bude opírat o jejich sdružené pracovní síly.

Stalin sice vyšel z Leninovy premisy, ale zcela logickým pochodem dospěl k naprosto opačnému závěru. Za předpokladu, že rolnictvo je kolísavá třída, a rovněž za předpokladu, že jim vláda nedokáže nabídnout žádnou materiální pomoc kromě „nepatrné částky“, o čemž hovořil Molotov, zbývala ještě alternativa užití moci – kolísání středních rolníků velmi brzy skončí, bude-li jim možno zcela drasticky a názorně předvést, že jediná alternativa ke vstupu do družstva bude tak hrozná, že cokoli – dokonce i kolchoz – bude snesitelnější. Aby je však bylo možno takovým způsobem terorizovat, museli se střední rolníci stát společenskou skupinou, poněkud nezřetelného rozsahu a definovanou tak „pružně“ (do té míry, že by se do této kategorie dali zahrnout všichni vzpurní střední, a dokonce i chudí rolníci), že by se s nimi dalo zacházet s tak ohromující surovostí, že se masy středních a ještě nezko-
lektivizovaných chudých rolníků samy pohrnou do kolchozů, jen aby se vy-

hnuly takovému osudu. Evidentním terčem takového pronásledování byli kulaci. Pro tento účel však bylo nutno, aby vyvlastňování bylo prováděno v masovém měřítku pod heslem „likvidace kulaků jako třídy“.

Prvním důkazem pravdivosti této hypotézy o Stalinově uvažování je opakované a promyšlené citování Leninova názoru, že rolnictvo je kolísavá třída. Stalin dále Molotovovým prostřednictvím rozhlásil, že se přiklání k tomu, aby skoncoval s kolísáním středních rolníků spíše pomocí biče, a ne cukru. Molotov prohlásil v projevu na zasedání uralského oblastního výboru strany, které se konalo začátkem roku 1928: „Musíme zasadit kulakům takový úder, že se střední rolníci před námi postaví do pozoru.“⁴⁴ Ačkoli učinil toto prohlášení v souvislosti s krizí v zajišťování dodávek obilí a předložil ji jako návod pro praktické kroky, které nesměřovaly k prosazení kolektivizace středních rolníků, ale měly je donutit k vydání zásob obilí, jeho výrok přesto naprosto zřetelně vyjadřoval strategii teroru, kterou Stalin – jehož mluvčím Molotov tehdy i později byl – hodlal uplatňovat při kolektivizaci.

Sám Stalin hovořil o „takovém úderu“ v projevu, který pronesl v prosinci roku 1929 na konferenci zemědělských marxistů. Podle jeho slov sovětský režim dospěl k rozhodujícímu zvratu v politice rozkulačování. Ta neměla spočívat v pouhých prohlášeních, drobných píchnutích špendlíkem a pláných řečech, nová politika znamenala „zlomení“ kulaků jako třídy: „Zahájení ofenzivy proti kulakům znamená přípravu k akci a k zasazení *takového úderu* kulakům jako třídě, že se z něho už nikdy nevzpamatují. Tomu my bolševici říkáme ofenziva!“ Aby si nikdo nemohl jeho slova nesprávně vykládat, Stalin dodal, že je absurdní se domnívat, že kulakům bude povolen vstup do družstev: „Do družstev samozřejmě být přijímáni nemohou. Není to možné, protože kulaci jsou zapřísáhlými nepřáteli kolchozního hnutí.“⁴⁵ Stalin přitom nevysvětlil – obracel se na veřejnost –, že hlavním cílem zacházení s kulaky jako se zvláštní osobitou třídou a jako se „zapřísáhlými nepřáteli“ bylo přimět střední rolníky, aby „se postavili do pozoru“. To však bylo evidentním racionálním zdůvodněním principiálního vyloučení možnosti, aby byl individuálním kulakům prostřednictvím výjimek povolen vstup do kolchozů. Na *naprostém* vyloučení Stalin trval proto, aby bylo možné trestání viníků pro výstrahu ostatním, což bylo podstatou strategie teroru.

Vrcholný důkaz této věci pochází z podrobností týkajících se zvláštní poradní komise, kterou zřídilo politbyro rozhodnutím z 5. prosince 1929. Komise neměla působit jako výkonný orgán vydávající každodenní směrnice pro provádění kolektivizace, ale měla za úkol koncipovat výnos ústředního výboru, jímž se mělo řídit praktické uskutečňování rozhodnutí přijatého listopadovým plénem, podle něhož se v bezprostřední budoucnosti mělo při-

kročit k uskutečňování všeobecné kolektivizace. Komise měla jedenadvacet členů včetně vysoce postavených představitelů ústředních zemědělských institucí a tajemníků rozhodujících stranických výborů ze všech částí země. Předsedou se stal J. A. Jakovlev, který byl nepřímo předtím pověřen řízením všesvazového komisariátu zemědělství, jenž byl zřízen na základě rozhodnutí listopadového pléna. Pro řízení takových problémů, jako bylo tempo kolektivizace, typy kolchozů, které měly být zakládány, zacházení s kulaky a mobilizace rolnických prostředků, bylo zřízeno osm subkomisí. Ty pracovaly rychle, přibližně do deseti dnů předložily očekávaná doporučení i navrhovaný text výnosu ústředního výboru, které byly prodiskutovány a schváleny na plenárním zasedání komise 18. prosince a potom předloženy zasedání politbyra, které se konalo 22. prosince.⁴⁶

Soudě podle obsahu zmíněného konceptu, komise přijala bez sebemenších výhrad rozhodnutí listopadového pléna o zahájení hromadné kolektivizace. Projevila však zároveň určitou opatrnost, za niž ji Stalin nepřímo kritizoval v projevu předneseném 27. prosince, ve kterém tvrdil, že je v ruských podmínkách zbytečná. Členové komise nebo jejich velká většina buď nechápali podstatu strategie teroru, anebo – pokud ji pochopili – nesdíleli Stalinovo stanovisko a snažili se udržet postup kolektivizace v určitých mezích z obav, aby nevyvolali mezi byrokraty „hazardní hru“ (jak stojí v konceptu) a z ní vyplývající bezhlavé vstupování rolníků, kteří podleli panice, do kolchozů, jež by ovšem existovaly pouze na papíře. Na jednání předsedů subkomisí, na němž se projednávala otázka tempa kolektivizace, Jakovlev co nejdůrazněji varoval před „jakoukoli administrativní euforií, posedlostí či přehnaným spěchem, poněvadž v případě víceméně závažného rozšíření tohoto jevu by se hnutí nevyhnulo hrozbě byrokratizace, zastrašení a odrazení určité vrstvy chudých a středních rolníků, kteří by se zalekli kolektivizace, a skutečná kolektivizace by byla nahrazena formální, kterou nepotřebujeme“.⁴⁷ V konceptu předloženém komisí se odrážel tento obezřetný přístup, a proto navržený text výslovně zakazoval jakékoli předčasné vyhlášení „oblastí všeobecné kolektivizace“. Naopak vyzýval ke kolektivizování převážné většiny rolnických hospodářství do pěti let, ke kolektivizování hlavních obilnářských oblastí do dvou až tří let (v jednotlivých oblastech a okresech i dříve) a ke kolektivizování hlavních spotřebitelských pásem obilí (v nichž se pěstovaly převážně živý inventář nebo plodiny určené k průmyslovému zpracování, například bavlna) do tří až čtyř let. Dále bylo v textu konkrétně uvedeno, že zemědělcům nemají být v případě, že si budou přát vystoupit z kolchozu, kladeny do cesty žádné administrativní překážky.⁴⁸

V souvislosti s otázkou, jaký má být nejvhodnější typ kolchozů, se projeví, především v řadách uralských organizací, určité sklony ke komunám.

Ale koncept předložený komisí prosazoval střední formu – artěl nebo kolchoz. V družstvu (*artělu*), tvrdilo se v navrženém textu, jsou hlavní výrobní prostředky zespolečňeny „a zároveň zůstane zachován za nynějších podmínek rolníkův soukromý majetek, pokud jde o malé nářadí, menší zvířata, dojné krávy atd., slouží-li spotřebě rolníkovy rodiny“. Komise argumentovala, že takové uspořádání nejlépe odpovídá střední vrstvě rolníků, kteří budou tvořit většinu ve společných hospodářstvích a několik let si zachovají „rysy soukromě hospodařících rolníků s jejich typickou kolísavostí“.⁴⁹

Nejzapeklitějším problémem, který musela komise řešit, byla otázka, jak se vypořádat s kulaky. Z rozhodnutí listopadového pléna samozřejmě vyplýval nový přístup, kterým byla politika likvidace kulaků jako třídy. Jak tomu však v politice často bývá, jádro problému tkvělo v tom, „jak toho dosáhnout“. Že všichni kulaci budou vyvlastněni, se považovalo za samozřejmé. Ale že by někdo, kdo byl oficiálně označen za kulaka, měl být za všech okolností vyloučen z možnosti vstoupit do kolchozu, dokonce i kdyby se chtěl smířit s nově vzniklou situací a pilně pracoval poté, co by mu byl umožněn vstup? Vzhledem k tomu, že kulaci patřili k nejschopnějším a nejpečlivějším venkovským živlům, měli ti bolševici, kteří dávali přednost strategii silného nátlaku – nikoli však nevybíravého teroru, pokud se mu bylo možno vyhnout –, všechny důvody, aby na výše položenou otázku odpověděli kladně.

Neochota většiny členů přijmout bez výhrad vylučovací metodu se odrážela v navrženém textu příslušného dekretu, který komise předložila. Kulaci byli rozděleni do tří různých skupin – na ty, kteří se budou aktivně bránit kolektivizaci, na ty, kdo se budou bránit, ale méně aktivně a nepodřídí se všeobecné kolektivizaci, a na ty, kdo budou ochotni se podřídít a oddaně spolupracovat s novým systémem. Lidé patřící do první kategorie měli před sebou zatčení a vypovězení do odlehlých oblastí země, o němž měly rozhodnout vesnické shromáždění nebo vesnický sovět, pro druhé bylo stanoveno přesídlení mimo daný region, opět na základě podobného rozhodnutí, a s lidmi ze třetí skupiny se mělo zacházet jako s potenciálními pracovníky kolchozů se tří- až pětiletou zkušební lhůtou, během níž měli být zbaveni volebního práva, a teprve pak mohli být přijati za řádné členy. Při přijímání tohoto diferenciovaného přístupu měla komise na mysli hodnotu, kterou by představovalo zachování pracovních sil členů kulackých rodin všude, kde to bude možné. Komise rovněž argumentovala, že podle jejího plánu izolování „nejaktivnějších antisovětských živlů“ zmírní odpor kladený ostatními.⁵⁰

Duch, v němž se nesl koncept dekretu předložený komisí, tudíž žádal, aby se ihned přikročilo k hromadné kolektivizaci takovým způsobem, aby bylo možno spojovat přísná administrativní opatření shora a drastické kroky pod-

nikané proti „nejaktivnějším antisovětským živlům“ s určitou umírněností a pružností, která měla smířit rolnické masy s novými životními podmínkami. To ovšem nebylo v souladu se Stalinovou zamýšlenou strategií teroru. Jestliže početné masy ještě nezkolektivizovaných rolníků měly být přinuceny, aby se postavily do pozoru, musely k tomu dostat důrazný podnět, totiž touhu vyhnout se utrpení způsobenému menštině, označené za třídního nepřítele – menštině, v jejíchž řadách se snadno mohl octnout každý vzdorující rolník i s celou svou rodinou. Jak mohla být tato strategie úspěšně uplatněna, jestliže mělo být celé subkategorii kulaků povoleno, aby vstoupili do kolchozů, i když jen jako občané druhé kategorie, a aby další byli sice přesídleni, ale ne do „odlehklých končin“?

Že Stalin skutečně uvažoval tímto způsobem, vyplývá z negativního postoje vůči navrženému textu výnosu, který dal najevo 22. prosince, když jej komise předložila politbyru k posouzení. Svůj význam přitom může mít i časová shoda. Po oficiálních chvalozpěvech na „nejlepšího leninistu“ a „neochvějného bolševika“, které zazněly předcházejícího dne při oslavách jeho padesátých narozenin a které mu ještě zněly v uších, se ke Stalinově obvyklé sebejistotě mohl přidružit i podtón závratí z úspěchu. V každém případě nebyl generální tajemník s navrženým textem spokojen. Přál si, aby dokument byl stručnější. Neuspokojoval ho časový plán kolektivizace, obzvláště pokud šlo o hlavní obilnářské oblasti, a nezamlouvala se mu ani omezení zespolečnění rolnického majetku a možnost vystoupení z kolchozu. Poté, co si vše ověřil u Molotova, který s ním samozřejmě souhlasil, vrátil Stalin navržený text výnosu, k němuž připojil vlastní připomínky a pokyny, jak má být koncept přepracován. Když se 25. prosince politbyro znovu sešlo, zřejmě k pravidelnému týdennímu zasedání, vyslechlo Stalinovy kritické připomínky a potom odložilo projednávání textu chystaného výnosu.⁵¹

Komise předložila revidovanou verzi navrženého výnosu 2. ledna 1930. Stalinův tlak na to, aby byl zkrácen časový plán určený pro hlavní obilnářské oblasti, se projevil v tom, že se při kolektivizaci severního Kavkazu a dolního a středního Povolží už nepočítalo se dvěma až třemi roky jako původně, ale pouze s jedním až dvěma lety. V konceptu bylo rovněž vynecháno – lze předpokládat, že na nátlak samého Stalina, který v projevu proneseném 27. prosince prohlásil, že kulakům nesmí být za žádných okolností povoleno vstupovat do kolchozů – původní ustanovení o případném přijímání kulaků jevícíh sklony ke kolektivnímu hospodaření na zkušební lhůtu. Revidovaná verze prostě konstatovala: „Kulakům se nepovoluje vstup do kolchozů – kulacké výrobní prostředky mají být na základě rozhodnutí chudých a středních rolníků spojených v kolchozu a v místním sovětu zkonfiskovány a předány do nedělitelných fondů kolchozů, kulaci mají být pře-

místěni na vzdálené a nejhorší pozemky a nepřátelské kulacké živly mají být deportovány z příslušných oblastí.“⁵²

Ukázalo se však, že výnos nebyl pro Stalina přijatelný ani v této revidované a údajně konečné podobě. Člen komise T. R. Ryskulov, který byl místopředsedou Sovnarkomu, povzbuzován vlastním zatvrdzelym postojem a pravděpodobně přímo podněcován Stalinem, potom navrhl politbyru řadu dalších radikalizujících změn v duchu Stalinova postoje: mělo být urychleno tempo kolektivizace v dobytkařských oblastech a v krajích, kde se pěstovaly plodiny určené k průmyslovému zpracování, a rovněž v obilnářských regionech. Měla být zrušena ustanovení o tom, že si rolníci mohou ponechat drobné nářadí, drůbež atd., a místo toho měl být doplněn „kategorický pokyn“ týkající se zespolečnění majetku „bez jakýchkoli omezení“. Vypuštěno mělo být i ustanovení o dobrovolném vystoupení z kolchozu. Ryskulov o této věci napsal, že komise chce „nahradit revoluční povahu kolchozů přehnanou dobrovolností“.⁵³

Stalin se postaral o to, aby Ryskulovovy návrhy byly přijaty. Na základě toho, že takové věci nejlépe vyřeší vzorové stanovy družstev, které měly být vypracovány komisariátem zemědělství, dosáhl toho, že byla vypuštěna ustanovení o ponechání zvířat a dalších věcí v soukromých rukou i o právu na vystoupení z kolchozu. Mohl to prosadit, poněvadž 4. ledna s předsedou komise Jakovlevem osobně zredigoval konečný text výnosu.⁵⁴ Přitom rovněž odstranil výslovný pokyn komise, určený místním stranickým orgánům, podle něhož se neměly dát strhávat administrativním nadšením k předčasnému vyhlašování svých okresů za místa všeobecné kolektivizace. Místo toho se v textu octlo mlhavě formulované varování před jakýmkoli „dekretováním“ kolektivizačního hnutí, které by mohlo hrozit tím, že by se „ze skutečné socialistické soutěže v zakládání kolchozů“ mohla stát hra na kolektivizaci. Taková formulace ponechávala volné pole právě pro jev byrokratického soutěžení, jemuž se komise chtěla vyhnout. Její vyznění k němu dokonce samo nabádalo. Důležitější však bylo, že už i tak zestručněné ostré ustanovení týkající se postupu vůči kulakům, které obsahovala revidovaná verze předložená předtím, bylo nadále zkráceno na strohé prohlášení, že komisariát zemědělství má při koncipování vzorových stanov artělu jako přechodného typu družstva na cestě ke komuně vzít v úvahu „nepřípustnost toho, aby kulakům bylo povoleno vstupovat do kolchozů“.⁵⁵

Tak přišel na svět výnos, který byl 5. ledna 1930 vydán jménem ústředního výboru pod názvem „O tempu kolektivizace a o opatřeních v rámci státní pomoci při výstavbě kolchozů“. Tento dokument svou strohostí, přesnými časovými plány, absencí uklidňujících ujištění určených rolníkům, která se politbyro marně snažilo do dokumentu zahrnout a především zlověstně

stručnou zmínkou o tom, že kulaci nesmějí být přijímáni do kolchozů, nesl pečeť Stalinovy strategie teroru.

Podnětem k tomu, aby Stalin jednal takovým způsobem, jakým jednal, byly rovněž hospodářské zřetele. Četné industrializační projekty pětiletky byly uskutečňovány v odlehlých částech země s velice nepříznivými klimatickými podmínkami, jež vůbec nelákaly většinu občanů, kteří si mohli svobodně vybrat, kde chtějí pracovat. Kdyby do takových končin mohl být bez veškerých skrupulí poslán velký počet rolníků a tam nasazen do práce s pouhými minimálními dávkami potravin, jejich levně vykonávaná práce by znamenala velký přínos pro industrializační stránku druhé revoluce. Přitom stojí za povšimnutí, že rezoluce přijatá listopadovým plénem v roce 1929 obzvláště zdůrazňovala význam vývozu dřeva v souvislosti s nutností „prosadit rozvoj exportních odvětví hospodářství“. Rozsáhlé ruské lesy, a tudíž i těžba dřeva v nich, jsou soustředěny v nejsevernějších končinách země. V předvečer období pětiletých plánů se v SSSR projevoval vážný problém s nezaměstnaností a industrializační úsilí bylo jedním z prostředků, jak absorbovat nadbytečné pracovní síly, ale až na poměrně malou hrstku nadšenců z řad členů strany a mladých lidí oddaných věci se prakticky nikomu nechtělo odejít do nehostinných severních lesů ani na nová staveniště na východě země.⁵⁶

Stalin, který měl na paměti, že Petr Veliký ve snaze o zajištění velikosti a moci Ruska bohatě (na svou dobu) využíval lidí odsouzených k nucené práci, si byl nepochybně dobře vědom, co by znamenalo, kdyby měl k dispozici obrovský rezervoár lidí, kteří by mohli být donuceni pracovat, kde by to bylo třeba, bez hmotných pobídek, které si stát nemohl dost dobře dovolit. Tím více pak musel trvat na politice, která nespočívala v omezené, ale ve všeobecné deportaci kulaků do vnitrozemí a pro ten účel museli být kulaci jako takoví označeni za „zapřisáhlé nepřátele“. Kromě toho Stalin ve svém projevu, který pronesl před zemědělskými marxisty, poznamenal, pokud šlo o nežádoucnost zahalování nové politiky rozkulačování do příliš lesklého obalu: „Když se kácí les, lítají třísky.“⁵⁷

Proč však učinil Stalin velmi neopatrný krok tím, že z výnosu o kolektivizaci vynechal ustanovení navržené komisí, podle něhož si rolníci směli po vstupu do družstva ponechat menší nářadí, drůbež, dojnou krávu a další drobný majetek? Vždyť koneckonců právě v tom do značné míry tkvěl rozdíl mezi komunou a oblíbenou režimní formou společného hospodářství, jíž bylo družstvo – artěl. Poněvadž nařízené násilné hromadné rozkulačování mělo ukončit váhání kolísavých středních rolníků, pokud šlo o vstup do kolchozů, proč jim ten krok neulehčit poskytnutím výslovného ujištění – napsaného černé na bílém ve výnosu, jímž se měli při kolektivizaci řídit místní

úřední představitelé –, že rolníkům nebude vyvlastněno prakticky všechno, co mají, s výjimkou chalupy a šatstva? Odpověď je dána jevem, který začal už v posledním čtvrtletí roku 1929 – rolníci, kteří byli nuceni ke vstupu do kolchozů, začali hromadně vybíjet dobytek.

Různým úředním představitelům na místní i ústřední úrovni připadalo, že logickým protiopatřením bude okamžitý přechod k „vyššímu typu“ kolchozů, v nichž by mělo družstevní hospodářství vyvlastnit dokonce i malá zvířata, drůbež a rodinné dojně krávy dřív, než je rolníci stačí porazit. Koncem prosince roku 1929 instruovalo vedení Kolchozního centra místní představitele, aby usilovali o „maximální zespolečnění živého inventáře a drůbeže v kolchozech“, což v praxi znamenalo, že se vývoj neubíral směrem k družstvům, ale ke komunám.⁵⁸ Už předtím, 10. prosince, rozeslalo ústředí místním organizacím telegramy, jimiž jim nařizovalo, aby do konce jarního setí zajistily v oblastech totální kolektivizace stoprocentní zespolečnění tažného dobytka a krav, osmdesátiprocentní zespolečnění prasat a šedesátiprocentní zespolečnění ovcí. V dalších rozhodnutích z té doby bylo nařizováno zespolečnění drůbeže a zvýšení počtu komun na úroveň pětadvaceti procent celkového počtu kolchozů. Ivnickij, který přináší tyto informace, dále dodává: „Stalin, Molotov a Kaganovič o tom nutně museli vědět, protože jim byla pro informaci zasílána všechna rozhodnutí Vsesvazového kolchozního centra, a G. N. Kaminskij a T. A. Jurkin [kteří stáli v letech 1929–30 v čele vedení tohoto orgánu] s nimi projednávali důležité problémy spojené s postupem při výstavbě kolchozů.“⁵⁹

Je zřejmé, že Stalin patřil k oficiálním představitelům, kteří považovali preventivní konfiskaci hospodářských zvířat až do posledního kuřete na dvorku za jedinou možnost, jak se vypořádat se situací, k níž ve druhé polovině roku 1929 vedlo úsilí o uskutečnění kolektivizace. Výnos ústředního výboru, který by poskytl vodítko místním orgánům a zároveň by s ním byla seznámena veřejnost, nesměl být v rozporu se skutečnými směrnici, jež byly vydávány důvěrnou úřední cestou a reagovaly na tehdy už patrný sklon rolníků k tomu, že svá zvířata raději vybíjeli, než by je předali kolchozům. Proto Stalin mohl pomýšlet pouze na jediný postup, jímž bylo vynechání ustanovení o možnosti ponechat si nějaká zvířata. Jedinou alternativou bylo zatroubit na ústup v samé kolektivizační ofenzivě – a proti tomu se Stalin vnitřně vzepřel celou svou bojovnou povahou a celou svou politickou orientací.

Vychází tedy najevo, že Stalin kladl svůj vlastní režim před *fait accompli*. Podnikl zákulisní kroky, aby zajistil politické vedení centralizované byrokracii ve státě ovládaném stranou, a přitom se mu podařilo uvést do pohybu procesy, které nabývaly na vlastním tempu a hrozily, že se vymknou z ru-

kou. Komise politbyra se pokoušela stanovit legislativní rámec uskutečnění druhé revoluce, která už mezitím probíhala.

Někteří západní historikové jsou neprávem přesvědčeni, že se Stalin do zmíněné revoluce pustil pragmaticky, bez předběžných úvah a bez sebe-
menší představy, kam se země pod jeho vedením ubírá.⁶⁰ Ať se jakkoli přepo-
čítal, a jeho omyly byly přitom nebetyčené, jednal předem promyšleně. Udě-
lali bychom dobře, kdybychom naslouchali jeho vlastním slovům, která
pronesl v roce 1927. Stalin vzpomínal na dny, které za první světové války
strávil v politickém vyhnanství na severovýchodní Sibiři, a přitom řekl: „Vi-
děli jste veslaře, kteří v potu tváře veslují, a přitom nevidí, kam je unáší
proud? Já jsem takové veslaře viděl na Jeniseji. Jsou to poctiví a neúnavní
veslaři. Potíž je v tom, že nevidí a ani nechtějí vidět, že je vlna může vrhnout
na útes, kde jim hrozí zkáza.“⁶¹

Ta vzpomínka byla nechtěně prorockou. Na rozdíl od oněch veslařů na Je-
niseji se tento bolševický veslař v politických vodách domníval, že ví, kam
jeho loď míří. Nedokázal však předvídat, že na něho za nejbližším zákrutem
ruské historie čeká vodopád.